

ПОСТМОДЕРН ЯК СОЦІАЛЬНА МІФОЛОГІЯ

С.А. Стасенко,

Донецький державний інститут штучного інтелекту

Обґрунтовується теза про те, що постмодерн являє собою інтерсуб'єктивну соціальну міфологію. Постмодерн виступає як реакція на певні соціальні та культурні процеси і теоретичним осмисленням цих процесів.

Та епоха, у яку нам пощастило жити, за багатьма ознаками може бути визначена як епоха постмодерну. Концепція постмодерна намагається утвердити себе як глобальне світовідчуття сучасності. У дослідницькій літературі говориться про “культуру” постмодерну, “епоху” постмодерну, “парадигму” постмодерну. Однак виникає запитання: чи не є постмодернізм черговою штучно сконструйованою теорією, що еклектично склеєна з частин та фрагментів різних концепцій, ідеологією, яка домагається того, щоб мати парадигмальний статус, не маючи денотату в реальності? Таким чином, проблема полягає у тому, чи має теорія постмодерну парадигмальні ознаки?

Для того, щоб відповісти на це запитання, потрібно визначити, що слід розуміти під поняттям “парадигма”. Т. Кун розуміє під парадигмами “...визнані усіма науковими досягненнями, які протягом певного часу дають модель постановки проблем та їх рішень науковій спільноті” [6, 11]. Парадигма формується в результаті наукової революції – такого некумулятивного епізоду в розвитку науки, під час якого стара парадигма заміщується цілком чи повністю новою парадигмою, що несумісна із колишньою парадигмою.

Парадигма визначає межі онтологічного бачення дійсності. Оскільки вчені бачать світ не інакше, як через призму своїх поглядів, то “після революції вони мають справу з іншим світом”, за словами Т. Куна, [6, 145]. Чи можна сказати, що світ постмодерну абсолютно інший, ніж реальність модерну? Швидше ні, тому що постмодерн є не стільки подоланням, скільки продовженням модерну і у відриві від нього не може бути мислимим. Більше того, говорити, що реальність кінця ХХ – початку ХХІ століття є принципово іншою, ніж реальність першої половини ХХ століття, а постмодерн – іншою парадигмою, ніж модернізм, як, наприклад, кажуть про те, що Середньовіччя – абсолютно інша епоха, ніж античність, – можна лише при умові існування певної історичної дистанції. Період із 50-60 років до сьогодні, що минув з часу виходу перших теоретичних робіт французьких деконструктивістів та постструктуралістів, які ознаменували виникнення концепції постмодерну, змушують з обережністю поставитися до заяв про постмодерн як нову онтологічну парадигму чи методологічну епоху.

Однак, спільнота науковців, а саме вона, кінець кінцем, визначає основні риси картини світу, в цілому приймає теорію постмодерну. Більше того, з початку 1980-х років постмодернізм втягує в орбіту свого впливу все нові та нові сфери культури. Тому найкраще було б охарактеризувати його як парадигму певної наукової спільноти. Саме як парадигма наукової спільноти він впливає як на вибір об'єктів дослідження, так і на наукові концепції вчених-дослідників. І саме спільнота вчених-дослідників намагається утвердити постмодернізм як глобальну концепцію реальності, нову епоху в методології.

Саме поняття парадигми має в собі онтологічний момент. Парадигму не можна свавільно обрати, як і онтологію. Або, як стверджує К. Хюбнер, “вибір онтології – це зовсім не гра у кості: бо ми частково є “закинутими” у ці онтології, і ми досягаємо їх по той бік усіх науково-теоретичних будов, як явища, що “наздоганяють” людей” [15, с. 170]. Тобто як колективна норма мислення наукової спільноти парадигма визначає сукупність способів світобачення, що належить їй.

Специфіка постмодерністської парадигми полягає у тому, що вона принципово відмовляється від методологічного домінування та від будь-яких раціональних стандартів. У найбільш радикальній формі це положення виражає принцип “методологічного анархізму” П. Фейєрабенда: “усе дозволене”. “... Світ має у собі набагато більше того, що

можна охопити спостереженнями. Існують організми, поля, елементарні частки, злочини, демони та ін.” [16, с. 505].

Постмодернізм як парадигма заявив про себе порівняно недавно. Вона знаходиться ще у стадії становлення, про що свідчить активна рефлексія своїх першоаксіом та першопринципів. Слід відзначити, що онтології та парадигми є контингентними, тобто багато в чому випадковими та відносними, і жодна з них не має необхідного значення та раціонального обґрунтування. А якщо так, то, згідно з першим принципом толерантності К. Хюбнера, “жодній з них не можна надати перевагу над іншою” [15, с. 167]. І в даному разі наукова парадигма може бути поставлена в один ряд з міфом, релігією, звичаєм.

Більше того, з’ясовується, що сама постмодерністська парадигма є нічим іншим, як “науковим міфом” (І. Ільїн), “культурою, що має міфічну основу” (М. Савельєва), “моментом повернення до міфу” (П. Лейкленд). Тому краще говорити про постмодернізм як соціальну міфологію. До того ж саме таке поняття дуже влучно відповідає сутності постмодерністського світобачення, що відмовляється від догми раціоналізму та тяжіє до “епістемологічної невпевненості”, коли не існує концепції єдиного світу, а реальність розуміється як плід колективної уваги.

Міф, за О.Ф. Лосєвим, є сконструйована соціумом навколо самого себе природа. Міф не можна видумати чи створити. Він передує людині. Тобто об’єктивність міфу ніяк не залежить від суб’єктивізму людини. “З погляду самої міфічної свідомості ні в якому разі не можна говорити, що міф є фікція та гра фантазії... Це – абсолютно необхідна категорія думки та життя...”. Міф – це “життєво відчутна та речова реальність, до живості тілесна дійсність”.

Постмодерн як соціальна міфологія є інтерсуб’єктивним. Інтерсуб’єктивність постмодерну в даному разі, природно, не означає того, що ті чи інші положення або принципи цієї концепції приймаються усіма членами наукової спільноти або більшою частиною людства. Поняття “постмодерну”, як уже відзначалось, є одним із найбільш гостродискусійних у багатьох сферах гуманітарного знання. Тому говорити про які-небудь “правила” чи “постулати” не доводиться.

Швидше інтерсуб’єктивність постмодерну проявляється як певне світовідчуття. І тут можна розширити поняття “парадигма постмодерну” за межі лише наукової спільноти та поширити його на інші соціальні страти. У даному разі знов-таки краще говорити про постмодерн як соціальну міфологію, а не тільки наукову парадигму, оскільки парадигма вичерпується лише набором тверджень, що безумовно розділяються усіма членами даної наукової спільноти, для міфу ж та міфотворців важливіше передати не думку, а атмосферу, яку вона випромінює, дати їжу для емоційних переживань. “Більше того, – на думку В.Г. Щукіна, – людина має психологічну потребу у міфах як у спрощених формулах або “парадигмах” дійсності, бо вони дозволяють їй психіці знайти легкий шлях до узгодження з навколишнім світом та не блукати у лабіринті протилежних одна одній істин... Іншими словами, міфи зберігають психіку людини від шизофренічного розпаду на велику кількість “правильних шляхів” думки, відчуття та поведінки” [17, с. 27].

Зрештою постмодернізм виник не лише за бажанням декількох філософів та літературознавців, а як реакція на певні культурні явища. Сам світ багато в чому став “постмодерним”. Західне суспільство як суспільство споживання породило навіть певний тип людини, яку Ж. Ліповецькі називає “cool людиною”. Це ситий обиватель, що не має з іншими членами суспільства ніяких суперцілей чи суперзавдань. Він не вірить в утопії та чудово розташувався у повній безсенсовності. За словами С.Г. Кара-Мурзи, “Захід – це мишоловка, у якій сталася повна втрата сенсу буття. І мишоловка такого типу, що з неї не можна вирватися” [4, с. 43]. Споживання тут стало самоціллю, споживають заради того, щоб споживати.

Постмодерністське світовідчуття стало реакцією на “тотальну мобілізацію” модерну, до якої закликали майже усі модерністські ідеології. Модерн вірив у поступ. І

щоб забезпечити цей поступ, необхідна, як відзначає Е. Юнгер, тотальна мобілізація усіх сил та ресурсів. “Модерн, – за його думкою, – це епоха болі та жертв, що принесені та приносяться поступу” [5, с. 59].

Мова йде про розвиток та значне поширення мас-медіа у західному світі. Телебачення та комп’ютерні технології певною мірою змінили уявлення про реальність. Вона вже не є єдиною та однією. Стала можливою симуляція реальності. Дійсно, об’єкти, що зображені на екрані телевізора, можуть здаватися більш реальними, ніж речі, що оточують людину: там більш яскраве світло, там виразніший звук, там існує безліч інших засобів для того, щоб представити об’єкт якомога насиченішим життям. Французький філософ Ж. Бодрійяр екстраполював цю особливість медіа на світ у цілому. “Сучасний світ складається з моделей та симулякрів, що не мають ніяких референтів та не базуються на “реальності”, крім їх особистої, яка являє собою світ самореферентних знаків. Симуляція, видаючи відсутність за присутність, водночас усуває усяку різницю реального та реального і уявлюваного... Визнаючи симуляцію безсенсовною, Бодрійяр у той самий час стверджує, що у цій безсенсовності є і “чаруюча” форма: “спокуса”, або “спокушання”... Згідно з Бодрійяром “спокуса” є характерною для усякого дискурсу та усякого світу” [3, с. 188]. Зрештою він має підстави. Дійсно, слова створюють речі. І якщо ми говоримо, наприклад, “антена” – значить ми приймаємо онтологію, що включає в себе антену. Те, для чого не існує найменування у мові, – не існує. За твердженням Е. Сепіра, відносність понять, що існують у різних мовах, означає відносність форм мислення, а також, можна додати, і онтологій [13, с. 258]. Існування ж речі самої по собі, без якогось культурного чи мовного контексту, що завжди носить знаковий характер, є проблематичним. Знак відсилає лише до іншого знака, а не до речі як такої. Тобто розглянута з цього погляду реальність з’являється знаковою реальністю, а світ – світом самореферентних знаків.

Мас-медіа симулює та “спокушає” реальність. На думку одного з найбільш авторитетних соціальних психологів США Д. Майерса, телебачення дає неадекватний погляд на реальність, бо воно “може відображати лише міфологію, але не реальний стан конкретної культури” [11, с. 506]. Факти, які відтворюються медіа, здаються реальніші за реальні. Більше того, часто буває, що той чи інший факт створюється тільки для того, щоб бути знятим на плівку. Іншими словами, реальність, яку створює “блакитний екран”, претендує на онтологічний статус, що є рівнозначним статусу реальності у звичному значенні цього слова. О. Геніс порівнює перегляд телевізійних програм з культовою практикою. По суті телебачення і є ідолом та культом сучасності. А.Є. Войскунський стверджує, що Інтернет сформував особливий “кіберпростір” та став Агорою сучасності, де люди, як і у Афінах, розважаються, обмінюються думками та ін. [1, с. 65]. З’явився навіть вислів: “віртуальна реальність”. За словами М.Ю. Савельєвої, телебачення та комп’ютерні технології створюють щось на зразок паралельного світу, де людина “може виступати як основа та абсолютна причина того, що відбувається: не коментувати, а створювати поле коментарів” [12, с. 321]. Тут знов-таки слід згадати відому кантівську формулу, яка стала основою сучасного лібералізму, – формулу про те, що людина може бути лише ціллю, але не засобом. Постмодерн, як було вже відзначено вище, є багато в чому залежним від традиційних уявлень буржуазного модерну.

Для людини другої половини ХХ століття телебачення є одним з основних джерел інформації. Воно стало фактором, який багато в чому детермінує та програмує нашу поведінку: формує потреби через рекламу, створює уявлення про світ через випуски новин та ін. Інформація, яку постачає мас-медіа, перестала бути “інформацією про...”. “Вона перетворилася на самостійну сутність разом з матерією та енергією... У віртуально-комп’ютерному світі вона дійсно “матерія”... Інформація з техніки та засобу діяльності перетворюється на сферу його існування” [7, с. 138]. Якщо використати образне порівняння одного російського дослідника, то можна сказати, що наприкінці ХХ століття самосвідомістю людини є переживання своєрідного Апокаліпсису, народження “нового

Неба” та “нової Землі”. При тому, що “старе Небо” та “стара Земля” стають усе більш екологічно забрудненими та вичерпаними в плані ресурсів, старішають, дряхліють, а “старіюче та дряхліюче близько до знищення” (Євр. 8:13). Знаки тепер замінюють речі, а симулякри – об’єкти.

Переживання гіперреальності, першореальності, чистої та безумовної (матерія, екзистенція, воля та ін.), що було характерним для епохи модерну, змінюється усвідомленням знакового та симулятивного характеру дійсності в епоху постмодерну. Суспільство стає “театральним суспільством”, “суспільством спектаклю”. Суспільні відносини – гумористичною грою, шоу, імітацією. “Весь світ – театр, а люди в нім – актори”. Треба ще раз особливо виділити, що світ певною мірою став постмодерним. Не постмодерн вигадав цю ситуацію, він лише осмислює її.

Так, принцип “радикальної плюральності” постмодернізму, безумовно, співвідноситься із ситуацією “субкультурного вибуху”, який є характерним для другої половини ХХ століття. “Сьогодні руйнівні удари суперіндустріальної революції буквально ведуть до розколу в суспільстві. У нас зросла кількість цих соціальних анклавів, груп та мінікультур, майже так само, як кількість моделей автомобіля. Ті самі дестандартизуючі сили, які створюють більший індивідуальний вибір продуктів та витворів культури, дестандартизують і наші соціальні структури” [14, с. 331]. Це ж відзначає і Ю. Лотман, на думку якого, “у другій половині ХХ століття мала місце шалена агресія маргінальних форм культури” [2, с. 158]. Але соціальні групи зі специфічним світосприйняттям, одягом чи способом життя вже не прагнуть до здійснення месіанських планів, не намагаються стати “рятівниками людства”, як масони чи марксистки. Ці групи створюються переважно з метою самопізнання, самовдосконалення, для того, щоб обслуговувати той нарцисизм, який, за словами Ж. Ліповецькі, характеризує людину епохи постмодерну. Йога, дзен, групова динаміка, медитація, галюцинагена культура та інші напрями “руху свідомості”, що набирає усе більшої популярності, досить далекі від планів здійснення світової революції чи встановлення світової держави. Яскраво виражений індивідуалізм – ось що відрізняє “субкультурний вибух”.

Природно, що в дійсності ситуація трохи інша. Теорія постмодерну реагує лише на деякі суспільні тенденції, а не на всі, що в принципі є неможливим для жодної теорії. Так, разом із “субкультурним вибухом” та намаганням зберегти свою національну, релігійну чи професійну ідентичність існує і протилежна тенденція – тенденція до все зростаючої уніфікації (“загальний ринок”, “глобальна економіка” та ін.). Життя завжди багатше за теорії.

Таким чином, можна зробити деякі висновки. Постмодерн як парадигма наукової спільноти є для неї певною онтологією, і саме в такій формі він транслюється в соціум. Поняття “постмодерну” слід поширити за межі наукової спільноти на інші соціальні групи. Тоді виявляється, що постмодерн – це не тільки наукова парадигма, а також і соціальна міфологія. Культурна та соціальна життєдіяльність суспільства другої половини ХХ – початку ХХІ століття стає багато в чому постмодерновою. У ній домінує тип “cool-людини” як втілення суспільства споживання. Виявляється зневіра у головних утопіях буржуазного та тоталітарного модерну. Широко поширюється мас-медіа, що веде до усвідомлення знакового характеру реальності. Здійснюється релятивізація традиційних цінностей та уявлень під впливом “субкультурного вибуху”.

Список літератури

1. Войскунский А.Е. Метафоры интернета // Вопросы философии. – 2001. – № 112.
2. Волкова Е.В. Пространство символа и символ пространства в работах Ю.М. Лотмана // Вопросы философии. – 2002. – № 11.
3. Ильин И. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа. – М.: Интрада, 1998.
4. Кара-Мурза С. Г. Идеология и мать ее наука. – М.: Алгоритм, 2002.

5. Козловски П. Миф о модерне: Поэтическая философия Эрнста Юнгера: Пер. с нем. – М.: Республика, 2002.
6. Кун Т. Структура научных революций: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1975.
7. Кутырев В. А. Пост-пред-гипер-контр-модернизм: концы и начала // Вопросы философии. – № 5. – С. 135-143.
8. Лейкленд П. Чи є у віри майбутнє: Пер. з англ. // Людина і світ. – 2002. – № 9.
9. Липовецки Ж. Эра пустоты: заметки о современном индивидуализме: Пер. с фр. – СПб.: Владимир Даль. – 2001. – 331 с.
10. Лиотар Ж.-Ф. Заметка о смыслах “пост”: Пер. с фр. // Иностранная литература.
11. Майерс Д. Социальная психология: Пер. с англ. – СПб.: Питер, 2002.
12. Савельева М.Ю. Введение в метатеорию сознания. – К.: ПАРАПАН, 2002.
13. Сепир Э. Труды по языкознанию и культурологии: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 2001.
14. Тоффлер Э. Шок будущего: Пер. с англ. – М.: АСТ, 2002.
15. Хьюбнер К. Рефлексия и саморефлексия метафизики: Пер. с нем. // Вопросы философии. – 1993. – № 4.
16. Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки: Пер. с англ., нем. – М.: Прогресс, 1986.
17. Щукин В.Г. В мире чудесных превращений (к феноменологии мифа) // Вопросы философии. – 1998. – № 11.
18. Эпштейн М. Постмодерн в России. Литература и теория. – М.: Р. Элинина, 2000.

Summary

This article is about the culture of postmodern. The main thesis of this article: postmodern is a social mythology. It is the intersubjective phenomena and also the reaction on some cultural and social processes.

Стасенко, С.А. Постмодерн як соціальна міфологія [Текст] / С.А. Стасенко // Сучасна картина світу: інтеграція наукового та позанаукового знання : збірник наукових праць. - Суми : УАБС НБУ. - 2004. - Вип.3. - С. 275-282.